על דבר

שרפת המתים

בחקירה ודרישה במקרא, משנה, תלמוד ואגדה.

נהלק לשלש מחלקות

א) אם תיכף למיתה קבורה;
ב) אם הקבורה מן התורה;
ג) הקבורה והשרפה למי מהם היתרון.

מאת

אשר שמחה ווייסמאן

נדפס במכתב-חדשי „הבקר אור" שנה שניה.

לעמבערג

תרל"ח.

לזכר נפש

אשתי היקרה כבודה אף חמודה

מרת **מרים ברײנדיל** ז"ל

אשר נקטפה באביב חלדה ביום ט"ו לירח ניסן בשנת תרל"ב
בת ל"ב לימי חייה.

לדאבון לב כל יודעיה ומכיריה
ולדאבון לב הוריה, בניה ובעלה

המחבר.

בטרם נחקור על משפטי השרפה (שרפת המתים) והלכתה, מן הראוי להביא את הקבורה וחקותיה, בכור הבחינה, ולבקר אחריה, מאיזה טעם? מאיזה זמן נהגו בה? ולהיות שבמקום שאין לנו מצוה מפורשת במקרא, על מוצא פי התלמוד אנו חיים, ההכרח יאלצנו ללחום בלהמו ולשום עין: א) אם באמת אמרו בעלי התלמוד תיכף למיתה קבורה? ב) אם אמרו גם הם קבורה מן התורה? וג) אם לא צוה ה' ולא עלה על לב התלמודיים לעשות הקבורה כאחת ממצות ה', אם השרפה עדיפא ממנה?

ואמנם במס' סנהררין בפרק נגמר הדין, נמצא מאמר לר"מ המדבר מאסור הלנת המת, ואשר ז"ל: „ולא זו בלבד אמרו, אלא כל המלין את מתו עובר בל"ת. ובגמ' (שם דף מ"ו) מביא התלמוד גם מאמר לר"י כמרחיב באור על משנתו של ר"מ בזה הלשון: „מנין למלין את ביתו שעובר בל"ת ת"ל כי קבור תקברנו" 1) אח"כ מביא הג' א"ד שכן אמר ר"י משום רשב"י: „רמז לקבורה מן התורה מנין? ת"ל כי קבור תקברנו". אלא שאח"כ מביא התלמוד לפי תומו, כדרכו בכל מקום שלא היתה ההלכה מקובלת ומסורה בידו מעשה לסתור: „אמר לי' שבור מלכא לרב חמא קבורה מן התורה מנין? אשתיק ולא אמר לי' מידי, אמר ראב"י אימסר עלמא בידא דטפשאי, דאיבעית לי' למימר כו' (ר"ל אמירא בעלמא, לדחותו בקש, והוא הרמז של רשב"י) ומשני התלמוד שם, כי קבור דליעבד לי' ארגז, תקברנו לא משמע לי' ע"ש. —

ואחרי שכבר אמר הרשב"א ז"ל בתשובותיו (סימן צ"ד) שעל שלשה

---

1) בילקוט נמצא נ"א: „מנין למלין את מתו שעובר בל"ת ת"ל: לא תלין את נבלתו" ונראה שהנוסחא הזאת הוא תקון שתקן בעל הילקוט מדעתיה דנפשיה, להיות שמן קבור תקברנו לא שמיע ליה לינה, וחשב שבעל המאמר סמך דרשתו על ראשו של מקרא על „לא תלין" ואמנם ממנו לא משמע מידי, כי צריך לגופא על הנתלה במצות ב"ד כפשטי' דקרא, והוכחת רשב"י הוא מסופו של מקרא ר"ל מן קבור תקברנו בו ביום שנראה כמותר, אחר שכבר נאמר ל"ת, ורצה לפ"ז לדרוש ממנו איסור לינה גם על מתים שמתו כמות כל אדם. —

דברים התורה עומדת א) זמן , ב) מקום וג׳) כלים. וידוע שהרבה משניות נקבעו בשס״מ שלא נשנו אלא לשעתם ולדורם , כאמרם: „בימי רבי פלוני נשנית משנה זו״ ר״ל לזמנו ולא לדורות , ומשניות רבות נשנו שלא אליבא דהלכתא, אלא שהמשנה לא זזה ממקומה, ואשר לזאת אמרו: „אין לומדין הלכה מפי משנה״. עלינו לתת איפה עין פקוחה על ההלכה הזאת של אסור הלנת המת השנויה במשנה והרמז לקבורת המת אשר חפשו אחריו בתלמוד בהפש מחופש אם נשנו אך לשעתם או גם לדורות ?

והנה שנו חכמים בלשון המשנה (בפרק נ״ה) „כיצד תולין אותו משקעין וכו׳ ומתירין אותו מיד, 2) ואם לן עובר בל״ת, שנאמר לא תלין את נבלתו על העץ, כי קבור תקברנו (בו ביום חסר במשנה), כי קללת אלהים תלוי, אמר ר״מ בשעה שאדם מצטער, שכינה מה לשון אומרת, קלני מראשי קלני מזרועי , א״כ הקב״ה מצטער על דמן של רשעים שנשפך ק״ו על דמן של צדיקים, ולא זו בלבד אמרו אלא כל המלין את מתו עובר בלא תעשה״ ואמנם הלשון: „ולא זו בלבד אמרו״ נמצא גם במשנה הראשונה של ברכות שאמר כן ר״ג לבניו, וכוונו בזה הלשון לאמר שהחכמים מדעת נפשם גרידא אמרו כן, לא שלמדו זאת מן המקרא או שבא להם כן בקבלה, אלא שהיתה בכל זאת כוונתם לשם שמים , א״כ גם כאן , איסור הלנת המת אמרו החכמים מדעתם ורצונם לזרז את האדם לעשות חסד של אמת עם המתים. אולם באיזה מת אמרו, נוכל לשפוט בקל מלשון ר״מ שהאריך הרחיב דבריו, כמו שעושים החכמים הסופרים במקום שאין ראי׳ מוכחת ומוכרחת , או הדרשנים המדברים אל ההמון העם שאינם שומעים ר״ל שאינם מבינים בלשון הכמים, ברצותם שיעשו כל אלה רושם בלבבם, שמרדפים אמרים המושכים את הלב ומעוררים רוח החמלה והחנינה. וכן המה דברי ר״מ בכאן. נקרא נא את דבריו בלב מבין לא בלב רגש: „שכינה מה לשון אומרת וכו׳ אם כך הקב״ה מצטער על דמן של רשעים שנשפך ק״ו על דמן של צדיקים״, והגע בעצמך כי ע״כ לא באנשים אשר בשלגם מתו ופקודת כל אדם נפקד עליהם סובבים הולכים דבריו , כי אם כך

2) רואה אני להעיר בזה אף שאינו מענינו שאחרי שהיתה דרכם להתיר מיד את הנתלה מן העץ, אירע לפעמים שלא מת הנתלה כדת היהודים או הנצלב כדת הרומיים אלא נתעלף בלבד, ובפורש סיפר יוסף הכהן סופר דבה״י בספרו נגד אפיון, שבקש מאת טיטוס על שלשה מאוהביו שנצלבו ימים או שלש, להתירם מן העץ ונתרצה לו, וחפצו הצליח בידו להחיות עוד אחד מהם. וכבר העידו שני אסיים שאירע כן באמת לאותו האיש שנתעלף על העץ בלבד וחשבוהו מת, ותלמידיו החיו אותו. —

הקב"ה מצטער על מיתת הרשעים ובמסתרים תבכה נפשו באבדן הגוף, למה זה השכין מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים, למען לא ישלח האדם את ידו ולקח ממנו וחי לעולם? ולמה הנביאים לא לעולם יחיה? ואולם יקר בעיני ד' המותה לחסידיו והקב"ה מצטער על אנשים שנהרגו וצדיקים שמסרו נפשם על קדושת השם, כמו שקרה באמת בזמן שחי' בו ר"מ, שהיתה אז עת צרה ליעקב מאין כמוה, מלכות הרשעה שלטה על ישראל בחימה עזה ושפוכה, עשתה בהם שפטים נוראים, הרג ח"ב ואבדן, כמה דמים נשפכו, וכמה חכמים מצוינים נמסרו להריגה, גם חותנו של ר"מ רחב"ת נהרג, ואף ר"מ נתבקש במצות המלך להריגה, ועל כל אלה היתה עוד ידה נטויה אף על המתים. בנתנה צו על מתי ישראל לבל יותנו לקבורה, ולכן אך טוב ויפה היה אז הדרוש שדרש ר"מ בעתו, בעת מתי ישראל מושלכים בחוצות וכדומן על פני האדמה ואין קובר אותם, עד שאמרו שלא היה מקום בא"י שלא היה שם הרוגים, לכן שכרו אתו ופעולתו לפניו הרבה מאד. וגם השונים שנו בימיו את המשנה על דבר מתי מצוה, בעבור שהיתה השעה צריכה לכך, ואמנם חפץ הדבר הזה בעתם ובשעתם נוכל לשער ממה שתקנו כשנתנו הרוגי ביתר לקבורה ברכת הטוב והמטיב. לכן לבי אומר לי כשם שר"מ שכר הרבה יטול על הדרישה של איסור הלנת המת, כך גם שכרי לא יקופח כאשר הנני מברר, כי כל אלה שקבעו דרשת ר"מ בספריהם להלכה לדורות לא עמדו על סוף דעתו, ושאין להם להסמיך גם על מאמרו של ר"י משום רשב"י, והרי הוא כהר התלוי בשערה בסערה, שגם דברי רשב"י נאמרו בעת הרעה הזאת, כאשר סערת ה' חמה יצאה בזמן ח"בן ביתר, ומן הכתוב אמנם אין ראיה כלל, כי כל הכתוב נאמר באיש הנהרג במצות ב"ד; לא תלין את נבלתו צריך לגופא, וקבור תקברנו בו ביום צריך גם הוא לאשמיענן שלא די לנו במה שנתיר את התלוי מן העץ ואין קללת אלהים תלוי עוד, אבל מן המצוה עלינו לקבור אותו בו ביום, ובל נחוש פן יתעלף ועוד נשמתו בו, כי הלא אזהת דתו למות, וא"כ בשאר כל המתים שבטל הטעם, בטלה המצוה ובטלה האזהרה. (עיין השגת הראב"ד על הרמב"ם פ"ב מהלכות ממרים ושו"ת ר"ש דוראן ס' ר"ב). וע"כ עתידים הם אותם החכמים התוקעים עצמם לקיים איסור הלנת המת להלכה ליתן את הדין. ואנכי אמנם נוראות נפלאתי איך הכו אלה החכמים בסנורים, והולכים בעינים עצומות ובסמיכת ידים על גופי האותיות הכתובות בתלמוד מבלי לשאול מתי נשנו? באיזה מקום נשנו? ומאיזה טעם נשנו? כי לו נפקחו עיניהם לראות טעמו ונימוקו של ר"מ שהקב"ה מצטער על דם בני אדם שנשפך, היו רואים, כי יקר בעיני ה' המותה לבני תמותה, ולו שמו על לבם דברי חכמי התלמוד ז"ל: שכל המקיים נפש אחת כאלו קיים עולם מלא, הבינו איך עוותו עלינו דרשת ר"מ ורשב"י, והביאו תקלה גדולה לכללת ישראל, כי מי יודע כמה נפשות מישראל נקברו חיים, וכמה עולמות

נחרבו ע"י קביעת איסור הלנת המת להלכה, כי אנו אין לנו סימן יותר מובהק על מת, אך כשמשהין אותו ימים או שלש, או משיתחיל הבשר שתחת האוזן להתעכל (אם זכרונו לא תשגיני ראיתי כן להפלוסוף האלהי רמבמ"ן ז"ל במכתביו לרבי יעב"ץ) ולדעתי כן הסימן הזה היה בדוק ומנוסה להכמי התלמוד ז"ל. וזה יפיץ לנו אור על איזה מקומות בתלמוד שבלעדי זאת אין להם ביאור. לדוגמא במס' פסחים (דף ג') יסופר שרב כהנא חלש. אמרו לי' רבנן לרב יבדר"א זיל בדוק לי' מאי דיניה (רש"י ז"ל פי' דע מה נהיתה בו) אשכחי' דנח נפשי', אשר אמנם הלשון בדוק מאי דיניה, הוא מליצה קשה ובודדת, וחצץ מגרס שיני הקורא, אבל אם אני קורא בדוק מאודני' מלה אחת, הלשון יפה, והכונה נלויה ומבוררת היטב ששלחו החכמים את ר"י בדר"א לבדוק את ר"כ בבשרו שתחת האוזן, ולראות עם החל הבשר שתחת האוזן להתעכל הרי מת הוא וראוי להתעסק בקבורתו, ואם לאו יהא מונח כדת ימים או שלש, וכן מבואר בעובדא של ר"א בר"ש (בפרק השוכר אה"פ) שבריה מחברת בני אדם, וחי היי פרושים כי"ח או כ"ב שנה בעלית קיר, ודבר אין לו עם אדם, אך אשת חיקו שמשה אותו, ופיה היא המדברת בעדו בתשובות שאלות, עד שביום אחד ראתה רחשה דקא נפקא מאודניה, ותבן לה כי מת הוא, בהיות שהתעכל בשרו שתחת האוזן וירם תולעים.

וידענו מה שהגיע להם להאחרונים, ומה העלה על רוחם למסור נפשם על קבורת המת בו ביום. באמונתם כי אין להנפש מנוח כל עוד שלא נתן הגוף לקבורה, וכי שעירים ורוחות רעות וטמאות השם מתדבקות בגוף ובנפש, ולכן הוסיפו על התכיפות שמנו הכמים עוד תכיפה אחת: תיכף למיתה קבורה, ואמרו כל הזהיר וזריז בדבר הרי זה משובח, אולם מחשבה כזאת מחשבת פגול הוא לא ירצה, לאיש יהודי התמים ומתמם עם אלהים, מולדת חוץ הוא ומקורה באמונת היונים והבלהים, שהאמינו שכל עוד שלא נתן המת לקבורה לא תוכל הנפש להתהלך בגן העדן, כאשר יספר האמער בשיר כ"ג משירי האיליאדע, כי פטרקלים במותו בא אל אחיליות במראה הלילה ובחלום דבר בו: „התישן? כה שכחתני אחיליות! לא את פטרקלוס החי שכחת, כי אם את המת, קום קברנו מהר, למען אוכל לילך מעדנות בשערי עדן (Aides)" וכבר צעק על זה הרב הגדול אחד מגדולי הפוסקים בעל חוות יאיר בתשובותיו (סי' קל"ט) וז"ל: ואין ראיה ממה שתקנו הטוב והמטיב על הרוגי ביתר, כי היה קהל גדול אלפים ורבבות, ומצאנו שדרך הקדמונים להשתדל על הרוגי מלכות ליתנם לקבורה וכו' ודאי יש למת בזיון אם לא נקבר עד שנרקב ונבאש ויתפשט מבזיונו בזיון משפחתו, מש"כ מה שאומרים שאין לזה מנוח עד שיקבר וכו' לא ידענו לו עיקר" ע"ש ועיין בפסחים (דף נ"ד) שאמרו ג' דברים עלו במחשבה להבראות, ואם לא עלו דין הוא

שיעלו ואחד מהם הוא : „על המת שיסריח" ופרש"י ז"ל שאל"כ היו הקרובים מצניעין אותם והיו רואים את צערם תמיד לפניהם .

עיננו הרואות שהאמונה הזאת , שאין להנפש מנוח עד שיקבר אמונת הבל , ולא מצאה לה מהלכים בין חז"ל נ"ע , ולא ידעו ממנה , וא"כ לא נשאר להם לאותן החכמים המתאמצים לקבוע איסור הלנת המת להלכה , אלא דברי ר"מ , אשר מלבד שהם תלתא מתלא , תלתא אגדתא , ותלתא הלכתה (סנהדרין דף ל"ח) כבר בארנו במה שיש בו די . שאך לזמנו נשנו , וגם מאמר ר"י משום רשב"י כן . ונראה שגם בעלי מסדרי התלמוד קבעו אותו שלא אליבא דהילכתא . ממאי שמביאין אח"כ א"ד שלא כן אמר ר"י משום רשב"י אלא באופן אחר וקי"ל כאיכא דאמרי. ועתה אין נפקא מינה עוד , אם הלשון הראשון של ר"י כלו תמוה כמו שהארוך הרהיב בזה הרב בעל ח"י בהתשובה הנזכרת . . ועל זה וכיוצא בזה אמרו חז"ל : „וכי הדרשות, אמנה הם , אלא דרוש וקבל שכר" לכן אין להביא מהם ראיה כלל , אבל טוב ויפה לקבוע להלכה , כמה יש ששנינו במסכת שמחות : „שיהא פוקדין על המתים שלשה ימים" , או לכל הפחות ימים שנים ' כי צוה עלינו מטעם חקי הממלכה , כי אמנם יש לפקודת המת סמך במקרא: אם פקודת כל אדם יפקד עליהם3) , ומי שימאן בזה , ויאמר שאין להביא ראיה ממס' שמחות שהוא מספרים החצונים יגיד עליו רעו בתלמוד בבלי במס' יבמות (פרק ט"ז) שאין מעידין על אדם שמת , אלא אחר ג' ימים , ובירושלמי אמרו : „תלתא יומין נפשא טייסא על גופא , סברה דהיא חזרה לגווה , כוין דהיא חמית דאשתני' זייהין דאפוהי' , היא שבקא לה ואזלה" 4).

היוצא לנו מכל זה שכל הרץ ונמהר לקבור את מתו בו ביום מבלי להשהותו הימים שקבעו לנו חכמי הרפואה הרי זה הולך בדרכי האמורי , שופך דמים ומחריב את העולם , ואך כד ניימי ושכבי הפוסקים אמרו לה לאיסור הלנת המת להלכה. —

---

3) ראה בספר „הכתב והקבלה" על התורה להרב הגאון אב"ד דק"ק קאניגסבערג שפרש כן לפי עומק פשוטו של מקרא .

4) וזה יאיר לנו אור על סיפור יוחנן השלוח הפועל בספרו שאותו האיש , החיה את אלעזר המת (יוחנן הפועל קאפ. י"א) אמר שמת כבר ימים ארבעה , מה שלא נמצא כן בספורי הפועלים האח־ים מתי' ולקוש , כי אמנם יוחנן רצה להתאות על הסיפור הזה אות פלא . אמר שהיה מונח מת ארבעה ימים , כי בלעדי זאת בשלשה ימים בלבד, לא היה בזה לא אות ומופת ולא נס ופלא , כי כבר ארעו מעשים כאלה בכל יום .

ב.

עתה נדבר מקבורת המתים, אשר ר"מ משום רשב"י לא מצא לו אך רמז קל במקרא המדבר מקבורת הרוגי ב"ד אשר באמת אין להביא ממנו ראיה כלל, כמו מדברי רשב"י בעצמם שהיו אמנם כאשר בארנו דברים בעתם בעת צוק ומצוק ליהודים (Mäartyrerzeit der Juden) תחת עול מלכי רומי, שלא אמרו די בירדפם היהודים חיים, אבל נתנו צו עליהם גם במותם, לבל יותנו לקבורה. והיהודים גם הם אות הם לכל עם ולשון — אשר בקשיות ערפם באמונתם יחיו ועל אמונתם ימותו, לא שמו לב לכל זאת, ולא רצו להכנע תחת עול רומי מושלת התבל, וכהניהם, ראשיהם, סופריהם וחכמיהם דרשו בקהל, כי לא ישמעו ולא יראו את רומי, אשר בשבט יכם, ומטהו ישא עליהם ואף יריק אחריהם הרב היונה, אך אף על ערקתא דמסנא ימותו ואל יעבוהו, להראות לכל העמים, כי ח ר ו ת כתוב על לוחתם והרושה על לבותם, כי אמונתם ודתם יקר בעיניהם מכל חיי העולם הזה, טוב המותה לאיש מלהיות חיי עונג תחת מושלים עריצים, הרודפים מחשבות ודעות סרי למשמעתם, ולמען ימצאו למו אוזן קשבת בעיני ההמון דלת העם בקשו למו סמך במקרא לכל דבר, אשר חפצו להתנגד בו אל כל צו ופקודה, אשר יצאה מאת מלכות הרשעה, אשר ידיה דמים מלאו ושמלת קציניה מגוללה בדם, וכן בקש לו רשב"י בזמן חרבן ביתר ואחרי כן רמז במקרא על קבורת המתים לעשותה כאחת ממצות ה' ולהקדישה בעיני כל ישראל 1)

---

1) והדרך הזה להשתמש בכתובים לא לפי פשוטם וכוונת המכוון נקרא בפי חז"ל ד ר ש או מ ד ר ש, ולא היה בזה גלוי פנים בתורה שלא כהלכה, בעבור שהם אמרו כבר, שאין למדין הלכה מפי מדרש, וכי מדרשות אמנה הם. והיה בזה אמנם גם כוונתם לשם שמים, ולפי חפץ וצורך העת, המקום והכנים. ומן המדרש נתגלגל הא ג ד ה — מלשון ג ו ד או א ג ו ד — והוא סיפורים למשיך על ידיהם את לב העם אחרי השונים חכמי המשנה והאמוראים בעלי התלמוד, והמה סיפורים ומעשה נסים ונפלאות, למען ישוו כבוד התנאים והאמוראים ומעלתם בעיני העם כמעלת הנביאים, ולנטוע בלבם האמונה כי רוח ד' דבר גם בם, ומלתו על לשונם. ויאמינו בתורה שבע"פ כמו בתורה שבכתב. אבל דרך האגדה לא לרצון היה לחכמים רבים, עד שרבי זעירא קרא את האגדות ס פ ר י ק ס מ י (ירושלמי מעשרות פרק ג) וריב"ל אמר (במס' סופרים) אגדתא שכותבה אין לו חלק לעוה"ב, הדורשה מתחרך, והשומעה אינו מקבל שכר, אשר בגלל הדברים האלה עשאו אותם הר"ח והר"נ גאון ז"ל, שאמרו על דבריהם שהם דברי קבלה, כדברי חלומות שאינם מעלים ולא מורידים. וגם הכותים נתקלקלו

אבל לעשותה מצוה לדורות לא צוה ולא עלתה על לבו. ונראה זה באר היטב מן הגמ׳ שם שמובא מעשה משבור מלכא ששאל לרב חמא קבורה מן התורה מניין? ולא מצא מענה, ונעור מיד שמעשה זו היה בזמן שוד האמגושים מחטטי שכבי תקופה, ובלי ספק היו מחטטים גם בקברות ישראל ומלך שבור (Sapor) שמלך בימים ההם מלך כשר היה וטוב ליהודים, ולכן שמו חכמי ישראל את פניהם אליו בשאלתם ובקשתם לאסור איסור על האמגושים לבל יחללו קברות מתי ישראל, ושבור מלכא שהיתה לבו אולי נוטה אחר האמגושים, הנה בשאלתו אל רב חמא אם באמת חוב קדוש הוא להיהודים להיות מתיהם קבורים, ולא השיב לו רב חמא כחפץ חכמי ישראל אז מטעם היותר פשוט, כי פשפש ולא מצא אף צל ראיה מן התורה ולאשר היה כבוד המתים יקר בעיני חכמי ישראל אם השום יקרי דחיי אם משום יקרי דשכבי, אקפד רב אחא ב״י ואמר אמסר עלמא בידא דטפשאי שהול״ל, ר״ל הרמז של רשב״י, אבל באמת ראב״י שבא לכלל כעס בא לכלל טעות במחילה מכבודו, כי בלי ספק לא היה שבו מלכא מסתפק עצמו בדחיית קש בעלמא, בעקימת פסוקים בדרשות קשות, כאשר מעיר שם באמת התלמוד, כי מן הרמז של רשב״י לא משמע מידי, ושקיל וטרי שם התלמוד מה שהיה רב חמא יכול להשיב בדברים דבורים על אפנם ומתישבים על הלב, ומסיימי כי באמת לא היה לו מענה ולאשר כל השקלי וטריא שם נוגע לענינו הנני להביא בזה את כל דבריהם ולבארם ביתר ביאור נוסף על פרש״י ז״ל הנאמרים כמעט ברמז בעלמא והכל בקצור נמרץ. —

בראשון מקשי התלמוד אימא מדאיקבור צדיקי (פרש״י אברהם יצחק ויעקב) ומשני מנהג בעלמא (רש״י „שנהגו כן קודם לכן״, ר״ל שנהגו כן קודם מתן תורה, ואין מביאין ראיה מקודם מ״ת, בעבור שנוכל לאמר שנהגו היהודים ההם כן מדעת נפשם גרידא). ומקשי עוד: ונימא ליה מדקבריה רחמנא למשה (וזאת היתה אחר מ״ת) ומשני כי היכא דלא לשתני ממנהגא (ר״ל שדברה תורה בלשון בני אדם, וראיה לדבר שלא ידע איש את קבורתו, ואין להשיב ממה שקברו ליהושע בן נון, בעבור שבא להם בקבלה, שלא נהגו בקבורתו כיאות, וסמכוה על הכתוב, ויקברו אותו מצפון להר געש, לאמר שגעש עליהם ההר על שנתעצלו בהספדו, ומקשי עוד: ת״ש וספדו לו כל ישראל ויקברו אותו (פירש״י ז״ל: „באביה בן ירבעם כתוב ואחיה השלוני נתנבא עליו דבר זה לשבח״, ר״ל שמשמע להו כן מסיפא דקרא שנאמר כדבר ה׳ אשר ביד עבדו אחיה הנביא, והבין המקשן שזה הדבר

בזה וספריהם מלאים מדברי הבאי וגוזמאות מעשה נסים ונפלאות שעשו קדושיהם. ובדאו אותם ברצותם להגדיל מעלת אותם החכמים כמעלת חכמי התלמוד ז״ל והנביאים, קסמו את ההמון למשוך אותם אחריו. —

צוה ה׳ ביד עבדו אחיה שיקברו אותו) ומשני : דלא לשתני ממנהג (ר״ל שאחיה נבא בלבד שיספדו לו, אך סופר דבה״י ספר המעשה כפי שאירע, אבל ה׳ לא צוה על הקבורה) ולבסוף מקשי מהמשא אשר נשא ירמיה על בני דורו הרשעים : לא יספדו ולא יקברו לדומן על פני האדמה יהיו (רש״י מדלייט להו הכי ש״מ קבורה משמיא אסכמו עלה) ומשני דלשתני ממנהגא (רש״י ז״ל לא פירש כאן מאומה , ול״נ שכיון התרצן על סופו של מקרא שנאמר לא יתגודד ולא יקרח להם, והנה הקריחה והגדידה אסורים מן התורה, ואם מכלל לאו הנאמר בכתוב הזה תרצה לשמוע הן, יעלה בידך מנהגים טובים הם לישראל, וישרים ילכו בם, הסך התורה הכתובה ע״י משה בחיר הנביאים, אבל ע״כ נאמר שהכתוב מדבר ממנהג האנשים החטאים בנפשותם בני דורו של ירמיה, והיתה הקבורה גם היא כאחת כהם, ועליהם נבא ירמיה שיבוא להם עת צרה שיהיו מבולבלים בצרתם, עד אשר לא יחושו על מתיהם. ונראה שנתברר אצל בעלי התלמוד כאחותו, שאין קבורה מן התורה, עד שבאו לשאול „אם קבורה משום כפרה או משום בזיונו". בגמ׳ שם בפרק נה״ד) . ולא אכחד מאדוני כי בראשית עיוני במשא ומתן זה של התלמוד, היה לפלא בעיני, שלא השיב המקשן על רב חמא ממה שאמר ה׳ לאדם : „בזעת אפך תאכל לחם עד שובך אל האדמה אשר ממנה לקחת, כי עפר אתה ואל עפר תשוב", שאין לך רמז גדול לקבורה מן התורה, לדעת חכמים רבים חדשים המחזיקים בישנות, שכתבו על קרן השור אין כל חדש, וקראו על הכתוב הזה אבן מאסו הבונים, בוני התלמוד, היתה לראש פנה. אולם שבתי וראיתי שאין להביא ממנו ראיה כלל, כי אין בו אף רמז קל, כי מלבד שהכתוב הזה נאמר קודם מתן תורה, הרי קללת אלהים הוא שקלל ה׳ את האדם, עונש על המרתו שהמרה את פיו, ואין לפ״ז להביא ראיה ממנו, כמו שאין להביא ראיה מהקבורה האמורה בהרוגי ב״ד, ועוד כי עפר אתה ואל עפר תשוב, אין ראיה לקבורה וגם רמז אינו, כי באיזה אופן שיהיה מלבד החניטה לא הקיים הבשר אבל יתעכל וישב עפר ואפר.

עין רואה כל מה שהבאתי, תעיד, שאין לנו לא ראיה בתורה, לא רמז בנביאים ולא סמך בדברי חז״ל על הקבורה או עכ״פ שראוי לתת לה היתרון משאר עשיות צרכי המת, אבל נתברר לנו כי היתה הקבורה נהוגה בין היהודים עוד בהיותם שרוים על אדמתם, וזה לדעתי מטעם היותר פשוט כי עשיית צרכי המת היא על שלשה פנים. א) החניטה אשר לא נהגו בה אך המצריים בלבד, אם באמונתם, כי אם יתקיים הגוף ישוב הנפש אליו, ובחברתו עוד יקח חבל במנעמי התבל, ואם כדעת חכמי צרפת לבעבור שהנילוס היה עולה שנה בשנה ויכס את הארץ עד שנתרככה האדמה ע״י זה, ויבאשו הפגרים ויתעפש האויר, והוליד מכת הדבר או חלאים אחרים רעים ונאמנים, אכף עליהם ההכרח למצוא תחבולה להחניט מתיהם ולעשותם כעץ יבש, עד אשר עתה ימצאו למו חניטיהם הרבים להבעיר בהם את האש תחת העץ,

ונחנט יעקב אבינו כמנהג המקום שיצא לשם. — ב) השריפה, אשר אמנם היתה הוצאתה מרובה, לבעבור שבארץ ישראל חסרו למו יערות וחרשים, אילני סרק אך מעטים היו, ועל אילני מאכל צותה התורה, כי לא ישחיתו את עצה לנדוח עליו ברזל, והיה דרוש אל השריפה בשמים קטורת הסמים זינים רבים, למען לא יעלה על ידיה באשה וצחנה, לכן לא היו יכולין להשתמש בה אלא האצילים ועשירי העם בלבד. — והג׳) היא הקבורה, אשר נהגו בה דלת העם מכל עם ולשון מימים ימימה, ואמנם תכלית הקבורה והשריפה היא אחת: התעכלות הבשר, אלא שתכלה השריפה מהר מה שתעשה האדמה לאט לאט. האפר הנשאר משריפת הגוף לא יכיל בקרבו חלקים אחרים מהעפר אשר יתהווה בקבר עד שלבעלי הכעמיא אין הפרש בין העפר והאפר וכבר אמר אברהם אבינו ע״ה ואנכי עפר ואפר:

ג.

עתה נשים נא עין על השריפה, משפטיה, חקותיה וקורותיה, והנני לדבר גם עליה בקוצר נמרץ כפי קוצר ידיעתי ומעוט השגתי, ולא אפונה, כי כל איש יודע ומבין אשר לא עבר עליו רוח ההתנגדות, וכל ישעו וחפצו אינו לקנתר או לעקש עלינו את הכתובים, יודה לדברי אשר באמת יסודם, ואומר: ידוע, כי כמעט כל העמים הקדמונים שרפו את גופי מלכיהם, שריהם נשיאיהם וגבוריהם במותם באש, ויעשו להם שריפה גדולה, כאשר גדל כבודם בעיניהם, אך המלך והשר אשר לא מצא חן, ויבזוהו ויקברו אותו, כאחד האדם, וכן היה גם מנהג היהודים, ולכן ירמיה הנביא ע״ה בדבר דתת את יהויקים אשר הרבה לעשות הרע, אמר לו קבורת חמור — עם הדומה לחמור — תקבר, ואל צדקיהו אשר דבר אליו נחומים בשר לו כי בשלום ימות ובמשרפות אבותיו המלכים ישרפו לו, וכי שעיה הנביא ע״ה בנשאו משל על מלך בבל אמר: איך נפלת משמים הילל בן שחר, כל מלכי גוים שכבו בכבוד, ואתה השלכת מקברך (טעמו כמו בקרבך ויגיד עליו רעו) יורדי אל אבני בור כפגר מובס, לא תחד אתם בקבורה. וקבורה הוא לדעתי הגות בלשון על עשיית צרכי המת יהיה באיזה אופן שיהיה, יחנט, ישרף או יורד אל אבני בור, על שם סופו, כי סוף סוף יטמן הגוף, העפר או האפר בבור או בקבר. ומבואר בדבה״י (ב׳ ט״ז) שעשו לאסא שריפה גדולה עד למאוד ואל יהורם שעשה הרע, לא עשו לו שריפה כשריפת אבותיו (שם כ״א).

אמנם ידעתי גם ידעתי כי אלה האנשים, אשר לבבם לא כן ידמה כל חדש אסור להם מן התורה, דרכיהם ורגליהם לנהושתי ההרגל הוגשו ומשפטי קדומים חרותים על לוח לבם כבצפורן שמיר, יסתירו את ראיותי אלה, ויחזקו למו את סתירתם, מדבר איש בזוי בעיניהם ושנאוי נפשם— כדרכם תמיד לנייף בחזירין ולחלק לבושיא — מדברי הרה״ח ב״ז בספרי אוצר השרשים שרש שרף, שאמר שהוא העשון והקטור בבשמים על המת, ייבש הבשר שלא יסריח, והביא שיש מי שרוצה לפרש כן, כל שריפה האמורה במלכים, שהוא העשון בבשמים חדים כאלו שרוף הבשר והעצמות קיימים, אולם מי לא יראה, שנתחלף לו שריפה בחניטה, והוא אך השערה גרידא שיש לח מכחישים מן המקרא, בסוף שמואל א׳ שנאמר שם באר היטב: „ויקומו כל איש חיל ויקחו את גוית שאול ואת גוית בניו, יבשה, וישרפו אותם שם, ויקחו את עצמותיהם ויקברו תחת האשל ביבשה", שנראה ברור ששרפו את בשר המתים, למען לא תאכלם עש ורקב, וטמנו עצמותיהם בקבר, ומן הסברא שאם נאמר שהשריפה היא החניטה, יקשה מדוע לא בחר סופר דבה״י לשון התורה ודרך החכמים לדבר בלשון קצרה ולהשתמש בלשון חניטה תחת להאריך בדברים ולאמר באסא: „וישכבהו במשכב אשר מלא בשמים וזנים מרוקחים במרקחת מעשה וישרפו לו שריפה גדולה עד למאד", וכן ירמי׳ כן הוז״ל: „כי בשלום ימית וכחניטת אבותיו המלכים יחנטו לו", לכן אין הדבר מוטל בספק שהשריפה הנאמרת במלכים הוא שריפת הגוף ממש, והשתמש הכתוב ביחס שאליו ואמר וישרפו לו, ולא ביחס הפעול וישרפו אותו, בעבור שנהגו לשרוף את המלכים במותם, בפומבי ובפרסום רב, והיו שורפים עליהם דברים רבים קרי ערך במבואר בתלמוד (ע״ז דף י״א) ונאמר שם ג״כ שכן היה מנהג האומות אינם ישראל, ושאין בשריפה כזאת הוק לעבודה זרה או דרך מדרכי האמודי, אבל השיבות בעלמא, והיו שורפין עליהם מטתן וכלי תשמישן, ומי יספר אחר מטתן של מלכים וכלי תשמישן, שעלו בלי ספק להון עצום ורב, כאשר יסופר (שלאסער קורות העולם הכללי חלק ב׳ צד 205) בדבר השריפה שעשה אלכסנדר הגדול המקדוני לשר צבאו העפהעסטיאן שהעריך עליו מערכת עצים גבוה שני מאות רגל, ושרף עליו תכלת וארגמן, זהב וכסף, ציורים ומעשה חושב בעד שלשים ואחד רבוא רבבות זהובים (13.000.000) בערך הזהובים שלנו, ושריפה כזאת צייר לנו גם הנביא ישעי׳ בחזיונו על מלך אשור (ישעי׳ ל׳) אשר ז״ל: „כי ערוך מאתמול תפתה, גם הוא למלך הוכן העמיק הרחיב מדורתה אש ועצים הרבה, נשמת ד׳ כנהל גפרית בוערה בה", ונראה שהיה בירושלים מקום מיוחד בגי בן הנום לשריפת

המתים והמקום הזה נקרא תופת או תפתה (בראנדשטעטטע) והיתה להם כנראה, בעת החלו לסור מן הדרך האמצעי אל הקצה האחרון, גם שריפת המתים לעבודה נכריה מעשית, עד שירמי׳ בקנאו את המותרות התמרמר עלי׳ ואמר: „ובנו במות התופת בגי בן הנום לשרוף את בניהם ואת בנותיהם באש אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי, לכן הנה ימים באים וקברו בתופת מאין מקום״, ועי״כ אין כוונת ירמי׳ על העברות בנים ובנות באש למולך בחיים חייתם. כי לא מצאנו במות למולך והאיך אמר ירמי׳ אשר לא צויתי, הלא בפירוש צותה התורה על העברה למולך במצות לא תעשה, ואין לעייל פילא בקופא דמחטא, ולאמור, כי לא צויתי הוא באמת לא תעשה, כי אז עליך לפרש כן גם הכתוב: לא צויתי אבותיכם על דבר עולה וזבח (ירמי׳ ז׳) וזה היפך כל ספר שלישי מתורת משה, אבל כשם שהקרבנות אשר אינם נצטוו עליהם בני ישראל, לא היה הבאת הקרבנות בלבד התכלית האחרון שנכרת עליו הברית בין ד׳ ובין בני ישראל, ואמנם הרבוי בהם והסטיה מן הדרך לא היה לריח נחוח לד׳ ולא עלו לו לרצון, וכן שריפת המתים היה אמנם מנהג כשר וטוב לעשות להמת שריפה, ולהראותו הכבוד האחרון למען לא יוצע תחתיו רמה ויכסהו תולעה, כי רמה זלות לבני אדם, אבל להוסיף ולהגדיל על מעשה השריפה ולעשות עבודתו נכריה עבודתו לא צוה ד׳ ולא עלתה על לבו. הרווחנו בזה כי היתה השריפה נהוגה לפנים בישראל.

ועיין במס׳ אהלות (פ״ב מ״ב) המדבר בפירוש משריפת המתים וז״ל: אפר שרופים רבי אליעזר אומר שעורו ברובו (ר״ל רובע הקב) וחכמים מטהרים (פי לפי שאין בו דין וקב, כי אם נשרף אין עוד שם מת עליו) וזה ראיה ברורה שהיה דרכם בימים ההם לשרוף מתיהם, כי על כרחך לא בשופטני עסקינן, ואין לדחות ולומר שהמשנה מיירי, במי שנשרף במקרה בלי כוונת המכוון, לדוגמא מי שנשרף ביתו עליו, או שנשרף במצות המלך כגון רחב״ת זה אינו, שבאופן כזה ע״כ יתערב אפר המת באפר אחר, ואם כן בלאו הכי אף נקבר אין לו דין וקב כמבואר בתוס׳ ממס׳ אהלות, נדה דף כ״ו, ונזיר דף נ״א ע״ש, ובמס׳ נדה (דף כ״ז) אמר רב יצחק מגדלאה מת שנשרף ושלדו קיימת (פרש״י ז״ל גופו קיים שלא נתפזר האפר, ועדיין נראה כשלם) טמא, ואמרו היכי דמי מת שנשרף ושלדו קיימת, אמר אבוי כגון שנשרפו על גבי קטבלא, (רש״י ז״ל פירש עור שלוק וקשה ואינה נשרפת עם המת, ובתוס׳ עור שלוק היה בעור דפוס של אדם וצורתו דכי נמי נשרף עליו צורתו תתחבר אברים נכרים) רבא אמר כגון שנשרפו על גב אפודרים (פרש״י אבן שיש ותרוייהו שעשויות בית קבול ומחיצות שאין האפר יכול להתפזר) ר״א כגון דאיחרב אוחרכי (ר״ל שנשרף בהבל מחומם מאוד, הדומה בקצת להשריפה הרעגענטופע שהמציאו עתה). מכל זה נראה ברור שהיה נוהגים בישראל לשרוף המתים בפנים שונים, ואין להסתפק בו שהיה מנהגי כשר.

ועתה הנני להעביר לפניך בזה ספור היותר עתיק המדבר בשריפת המתים ואשר מספרו הוא האמער, בשירי האיליאדע שיר כ״ג, אשר כבר זכרתיו, בעבור שעל ידו יבואר לנו מאמר סתום והתום בתלמוד, וזה ענינו: כאשר ספר אחיליות אל אנגממנון את חלומו אשר חלם לו פטרקלוס ואשר דברתי ממנו בראש מאמרי, שלח ממחהו אנשים עם פרדים, לכרות להם מעצי היער ולהביאם אל המחנה, ויכרתו האנשים עצים רבים וגבוהים, ויטענו אותם על הפרדים ויביאום אל המקום שהיו חונים, ויבנו מהם מערכה גדולה מאה אמה לארבעתה, ויקח אחיליות את גוף פטרקלוס המת, ויניח אותו עליה, ויפשט עליה כבשים, מריאים ובני בקר לרוב, ויעש אותם כמשפט, ויקח את החלב ויכסה את אוהבו המת מראשו ועד רגליו, ואת הנתחים הניח סביבו, ויצג עליהם כדים מלאים שמן ודבש, גם שנים עשר מבחורי חמד משועי טראיא הניח סביבו, ארבעה סוסים אשר רכב עליהם פטרקלוס, אותם השליך אחוליות בגבורתו המערכה וגם את הכלבים אשר לקטו תחת שלחן פטרקלוס גם אותם ערף והניחם שם, ויצת אש בהמערכה, אך לאשר היו עוד העצים לחים לא אחזה בהם האש, ויתעצב אחיליות אל לבו, ויזבח זבחים ויעל עולות אל אלהיו ויעתר לו, כי בא רוח עז וישב בחזקה, עד אשר אחז האש במערכה ותעל, אז קרא אחוליות אל מספד על מות רעהו, וכאשר שורף הכל, ויצו לכבות את נחלי הערמה הבוערת ביין אדום, וללקוט עצמות פטרקלוס אשר אמנם שכבו לבדנה, ויכר אותם ויכירו אותם האנשים גם הם, בהיותם שוכבים בתוך, ועצמות האחרים בשולי המערכה, עצמות האנשים, הסוסים והכלבים יחד ע״ש, ועתה פקח עוניך וראה והתבונן נא בינה באגדה אחת בתלמוד התמוה ביותר, והוא הספור הנפלא ממיתת דוד המלך ע״ה, אשר לפי קבלת התלמוד שלח שלמה בנו לבי מדרשא לשאול בהלכה: „אבא מת ומוטל בחמה, וכלבים של בית אבא רעבים״ ואמנם כבר אמר החכם שם טוב ז״ל בספרו של האגדה על האגדה הזאת בזה הלשון: אין ספק שזה המאמר כפשוטו נמנע, ששלמה שנאמר עליו ויחכם מכל אדם, לא יצטרך לשאול דין זה, ועוד וכי לא היו לו עבדים רבים שהם יאכילו הכלבים, ואחרים ישתדלו בכבוד המת ע״ש והוא מתעצם שם לבאר המאמר הזה בדרך משל אבל רחוק ורחוק, ואמנם כל איש יהודי או אינו יהודי, אשר כבוד המלך דוד יקר בעיניו לא יאבה סלוח לחכמי התלמוד על אשר נהגו בקלות ראש נגד ארוננו דוד בעשותם אותו וכלביו למשל, לכן אומר אני שאירע באמת המעשה הזה, אלא שבאורך הימים בכל דור ודור טפלו עליו דברים, ובאחרית הימים פסמו אותו ועשאו לו ברק אנדי, אבל המעשה שהיה כך היה: דוד המלך ע״ה מת באחד מימי החול (וכל הספור הנאמר שמת בשבת ועוד הוא דרך אגדה ונוזמא ודוטה בצד אל הספור ממיתת רבה ב״נ במס׳ ב״מ) ושלמה, חפץ לעשות לו שרפה גדולה כשריפת המלכים, ולפי כבודו לא העריך כו מאתמול תפתה, ועשה לו מערכת עצים

גדולה מעצים שנכרתו בו ביום או בימים מועטים לפניו, והניח את אביו דוד עליה, והניח עליה גם כלי תשמישיו : הסוסים אשר רכב עליהם והכלבים אשר לקטו תחת שלחנו, כאשר עשה אחילות, עם ההפרש שאחיליות ערף הכלבים ואח״כ הניחם על המערכה, לא כן המלך שלמה הישראלי לא ערף הכלבים וישם אותם שם חיים, וכאשר היו עצי המערכה לחים, לא אחז בהם האש, ויהיה ביום השבת כחום היום, היה האריה המת בסכנה עצומה לבל יאכלוהו הכלבים הרעבים, וגם לבלי עד צחנה ובאשה, ויחפוץ המלך שלמה להצית המערכה גם ביום השבת, מפני כבודו של מלך וכבוד כל בית ישראל אשר תלוי בו, אבל הסנהדרין לא נתנוהו לבצע את אשר זמם לחלל השבת והורו אותו כדת לעשות כמבואר שם בתלמוד.

עוד יסופר בתלמוד „שחזקיהו גורר עצמות אביו על מטה של חבלים" והודו לו חכמים, גם הספור הזה קשה להאמין אותו, כי היאומן אם יסופר, שזה האיש אשר אמרו עליו שהיה תכלית מלכות בית דוד, ומשיח המקוה לישראל, שיקל את ראשו כל כך נגד אביו, אשר בן בליעל, בן מביש עוזב דרכי המוסר יתעבנו ; ועוד המליצה „גורר עצמות אביו על מטה של חבלים" הוא קשה מאד ומקהה שיני הקורא, כי גרר בלשון העברי ישתמש אך על הסחיבה בכח, גוף על גוף אחר עד שישאר רושם במקום שנסחב או נגרר עליו, וממנו בתלמוד גורר אדם מטה כסא וספסל, וישתמש גם על דבר שנמשך בלי כוונה ורצון. כמו בתלמוד יין מוגרר גרור, ובמקרא מעלת גרה ; והמבאר לס׳ נתיבות השלום (ויקרא י״ג ג׳) שאמר בלשון עברי לא מצאנו לשון גרירה, רק על הנסירה כמו מגוררות במגרה (מלכים א׳ ז׳ ט׳) ושכן הוא בלשון המשנה גורר אדם מטה כסה וספסל, לפי שמגררין בארץ ועושין גומות, — נעלם ממנו במחילה מכבודו המשנה (פסחים דף ט׳) אין חוששין שמא גיררא חולדא, אבל יתפרש כמו שבארתי גוף על גוף אחר, והכל לפי כח גוף המגרר. יהיה איך שיהיה, ישתמש הלשון גורר על הנסירה, על דבר הנגרר בלי כוינה ורצון או על דבר אחר, ואו״כ לא יתפרש היטב לשון המשנה גורר עצמות על מטה של חבלים. ואמנם ננסה נא להעתיק הדברים אל גרמנית כזה : „ער שלאפטע דען לייכנאם זיינעס פאטערס אויף איינם שטריקבעטטע" היעמוד טעמו בו וריחו לא ימר, או יהיה טעמו כבריר החלמית, כאשר יעיד ע״ז כל איש יודע ומבין בלשון הזו. לכן נ״ל שט״ס יש כאן 1) וצ״ל „ששנר עצמות אביו על מטה

---

1) והנוסחא המעתיקים או מהגהתם עלו טעותים רבים במשניות לדוגמא במס׳ פאה (פ״א מ״ב) הכל לפי גודל השדה, ולפי רוב העניים, ולפי רוב הענוה, והנה בפי׳ המשפט האחרון רובב הענוה רבו המנבקים והמבארים, זה קורא לפי רוב הענוה,

של חבלים ור״ל ששרף עצמות אביו, ולא עשה לו שריפה גדולה ככבוד המלכים. כי שגרפ׳ הסקה ושריפה כמו שגרה תנורה וקלתה בזקנתו של ר׳ פרידא (סנהדרין פ׳ חלק) וברבי זירא חריך שקי ששגר את התנור. ואם אמנם ששריפת הגוף היה כבוד למלכי ישראל ויהודה בכל זאת שריפה על מטה של חבלים כבעניי אדם היתה אי-כבוד, והודו לו לו חכמים בעבור שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות ולא היה ראוי לאותו כבוד. —

ונ״ל טעם השם עצמות לגוף אדם מת בלשון המשנה, בעבור שהיה מדרך העמים הקדמונים, לשרוף הבשר בלבד, ולגנוז העצמות, כמו שראינו בשאול ובשרקלוס, ואמנם שריפת הבשר והעצמות יחד מבלי לגונזם היה בעינם חלול כבוד גדול, עד שהנביא עמוס התמרמר על מואב על שרפו עצמות מלך אדום לשיד ר״ל לשחקם כעפר ולפזר אותם בחוץ מבלי לקבצם ולטמנם. אבל האמינו שסימן יפה הוא למת שנפרעין ממנו לאחר מיתה, ולכן אמרו (סנהדרין דף ק״ד) שבאשר שגרה זקנתו של רבי פרידא בגולגלתו של יהויקים את תנורה ר״ל הסיקה בו את התנור, ונתערב עפרו באפר העצים ונעשתה בו הנקמה האחרונה זכה לחיי העולם הבא. ואולי זה הי׳ כוונת חזקיהו שלא הרבה בכבודו של אביו ומטעם הזה הודו לו החכמים. וע״י זה יאיר לנו אור גדול על ההליכת

וזה לפי רוב הענבה וזה לפי רוב העניה ; הראשון מפרש מן ועמוקך תרגמי, השני מן ענב שענינו גרגר, והשלישי לפי מה שתענה הארץ, ובכלם נראה הנחן זה הדחק ובעולם גלויה עד שאין להאריך בעולם, אבל מה טוב ומה יפה אם נגרוס לפי רוב האנכה שהוא מלשון Annona ברומית שענינו דער יעהרליכער ערטראג, והוא מסכים מאוד אל ענין המשנה, וכן במס׳ סוטה (דף ט) כל הרואה לראות וכו׳ עד והנשים מותרות לראותה, שנאמר ונוסרו כל הנשים ולא תעשינה כזמתכנה, ובתלמוד שם כל הרואה אלמא ל״ש גברא ל״ש נשי והדר תני כל הנשים מותרות נשים אין אנשים לא וכו׳ עד אמר רבא ונשים חיבות לראותה שנאמר ונוסרו, כבר עמדו פה תמהים, חכמים רבים וגדולים, בראותם בפי׳ רבא התחלפות המושגים מותר בחיוב, ולכן קראו אזיה חכמים מותרות מלשון מותרה ועומד. אבל אחרים הוכיחום, כי התראה נופלת בלשון אך על דבר שהוא בלא תעשה אבל לא בקום עשה, אבל ברור הדבר שט״ס יש בכאן וצ״ל והנשים מוסרות לראותה והראיה לשון הכתוב ונוסרו כל הנשים. (ועיין בביאור על הכתוב הזה להח׳ והב״י ז״ל) וזה שאמר רבא ונשים חיבות שנא׳ ונוסרו, הקן בזה לבו נפרש מוסרות מלשון אסור.

העצמות ממקום למקום, כי כן היה דרכם לשרוף גוף המת במקום שמת ולהוליך העצמות לקברם בקברות אבותיו. ויתפרש לנו היטב גם הפ' י"ב ממס' שמחות שהיה דרכם לקרוע בשעת מיתה ובשעת ליקוט עצמות, שהיה בלי ספק אחר שריפת הגוף, ובדברי ר"א ברבי הוצדק (שם) שאמר: כך אמר לי אבא, בשעת מיתתי קברני, ולבסוף לקוט עצמי, שאין להם שחר, יעלו יפה ויבארו היטב אם ינגיה בשעת מיתתי שרפני, ולבסוף לקוט עצמי. והדין גרמא די עשיראה ביר 2), שהיה תמיד ביד ר' יוחנן בהלכו לנחם אבלים, היה בלי ספק עצם אחד שלקט מעצמות בנו העשירי, אחרי שרפו גויתו, יאותו נשא אצלו תמיד.

היוצא לנו מכל זה שהשריפה היתה נהוגה וחשובה בין היהודים, עד ושכאשר מת אדם גדול ולא עשו לו שריפה, אמרו שאתחזי ליה עמודא דנורא ר"ל שהיה ראוי לאותו כבוד 3) ואין בהשריפה הדוש כלל, שאסור עכ"פ לא ה המחזיקים בישנות, ואף בימינו אלה ששורפים גם העצמות, הלא לא יתערב אפר המת באפר אחר, ואפר המת נקבר גם הוא, ואל אלהים יודע איך יחיו הצדיקים ויקומו מקבריהם כמו החטה שיקברה ערומה ויוצאה בכמה לבושין.

והגע בעצמך אנחנו נשמור הקברים וקדושים הם בעיננו, הלא לא יארכו הימים ומתים קבורים עליהם, ואין לך עיר ועיר עתיקה גדולה או קטנה, אשר על בתי קברות הישנים לא יהיו חוצות ורחובות מרצפות ברצפת אבנים ורגל כל תבוסם או נתיבים ושבילים למסלולי הברזל, או לדרך שכבשה לה הממשלה, כי אמנם חפץ וצורך החיים אשר חיים עודנה ימשיל עלימו באפס מקום, וההכרח יאצלם לבל ישאו פנים למתים שכבר מתו. ואמנם מה יושיענו זה, אם נציב אבן גדול למצבה לאלה אשר למעצבה ישכבון, ונשים ציון לאנשים מצוינים, הלא אם נחפוץ לשמור קבר איש ואיש מאלף אלפים ורבוא רבבות בני אדם שמתו וימותו, תלמים יכסו פני

---

2) הרמב"ם ולפניו הערוך פי' שאותו עצם שן היה דאינו מטמא. א"כ יכול להיות שמתו מחיים ומה זה חידוש דאינו מטמא. ואם נפסק לומר שמתו לאחר מיתה יקשה מאוד להאמין שיעשה כן ר"י לבנו. ונראה שעלה על דעתם לפרש כן, בעבור שקרוב לימיהם אירע שאטא השלישי צוה לפתוח קבר קארל הגדול, ולקח לו שן מפיו. (עיין שלאססער חלק ה' לד 23 בהערה).

3) בהיותי בלבוב והראיתי מאמרי זה להרב הגדול המבקר מלאכת מחשבת המפורסם מוה' אב"ן הכהן קראחמאל נ"י הודה לכל דברי והעיר אותי עוד על הכתוב ונשאו דודו ומסרפו להוציא עצמים מן הבית (עמוס ו' י') כתרגום יונתן ויטליניה קרובא מוקדא.

האדמה, ומקום אין לנור בו ניר ולזרוע בו זרע לאכלה, לכן יתרון רב להשריפה מן הקבורה, אשר אמנם לולא ההרגל תגעל בה כל בעל נפש יפה, בהיות הקבר צר תחתיו יוצע רמה, ומכסהו תולעה, ומה לי אם יסחבו הכלבים את בשר האדם המת, אם מאכל יהיה לעוף השמים, או רמה ותולעה זלות לבני אדם יחשטו בו, ועלינו להחזיק טובה כפולה ומכפלת להחכמים שהמציא השריפה הרעגענעטופע שהיא השריפה באמצעות אור הגאזי (לייכטנייז) הנאותה מאוד עד שאין לך שריפת המת פשוטה וטובת המינה לנגד ענינו המתאבלים והמלוים את המת לבית עולמו, יורד המת לקבר בנוי מאבנים, הקבר ריק ואין בו מאומה, אין דבר אשר ייגע בבשר המת, אך האויר המחומם עד ללבן, ומבלי תת ריח רע תותך הגויה בזרם האויר הבוער כמו נר דולק אשר תאוכל באין קול או קשב, ואח"כ יאסף האפר אל כלי ונקבר כאות נפש הקרובים.

Ueber Leichenverbrennung.

Eine streng kritische Untersuchung

nach Bibel und Talmud

von

A. S. Weißmann.

Lemberg 1878.
Aus der Buchdruckerei des Schewczenko Vereines.